

Jens Harpøth

– En original i Ringkøbing

Af Nicki Daniel Jensen

Indledning

I foråret 2013 var jeg i praktik ved Ringkøbing-Skjern Museum i forbindelse med mit studie i Museologi og Historie ved Aarhus Universitet. Det var her, jeg første gang stødte på købmanden, opfinderen, og ikke mindst originalen Jens Harpøth fra Ringkøbing. Allerede da vakte den spøjse personlighed min interesse. Det udviklede sig til, at jeg, da jeg senere skulle skrive en opgave om livshistorier, igen bragte ham på banen. Her fokuserede jeg på de fortællinger, der var om Jens Harpøth efter hans død. Artiklen her er derfor bygget på kilder, der belyser synet på Jens Harpøth efter hans død. De mest prominente er en nekrolog over Jens Harpøth trykt i Ringkøbings Amtstidende den 2. Maj 1844 af J.C. Oppenhagen, samt *Meddelelser om Slægten Harpøth* af P. Storgaard Pedersen i Hardsyssels Aarbog 1913. At han er en person, der har sat spor til eftertiden, ses også af, at så sent som i 1976 blev der i *Jul i Ringkøbing* trykt en artikel om Jens Harpøth, hvor man havde været tilbage i årbøgerne og fundet frem til beretninger om ham.¹

Harpøth-familien

Jens Harpøth var søn af Peder Harpøth, fra gården Harpøth i Nees sogn, hvor han kom til verden skærtorsdag i 1758 og ifølge kirkebogen fra Nees sogn, blev døbt d. 27. maj samme år. Han var den tredje i en søskendeflok, der i alt kom til at tælle otte børn.² På den tid var der en del handel over vandet. Fjorden var forbundet med havet ved

Silhuetklip af Jens Harpøth.

Nymindegab, hvor der var en snæver og vanskelig rende at besejle ud til havet. Ringkøbing virker derfor ikke umiddelbart som det oplagte valg, men det var den eneste mulighed for søfart mellem vadehavet og Skagen. Handlen var især stor på Norge, hvor man sejlede til med korn, og bragte tømmer, jern og tjære med hjem. Senere begyndte man også at handle på Hamborg og Holland, og omkring 1815 tog et eller to skibe årligt til Riga efter tobaksblade, hør og hamp.³

Efter sin konfirmation kom Jens Harpøth i lære som købmand i Ringkøbing. Det blev ved en af byens førende købmænd, nemlig hans morbroder Peder Tang, han kom til at stå sin læretid.⁴

De unge år

Allerede mens han stod i lære, blev Jens Harpøth bemærket på grund af sine pudsige idéer. På den tid gik et skib på grund ved Nymindegab, og skibets kostbare ladning gik

Bygningen til venstre med "Dampvæveriernes Udsalg ved Ulrik Mølgaard" husede også Mølgaards Tobaksfabrik og var altså tidligere der hvor Jens Harpøths købmandsbutik lå.

Tidligere foto af samme gade. Den høje bygning i baggrunden afløste den, hvor Jens Harpøths købmandsbutik lå.

til bunds. Skibets ejer og mange andre lagde hovederne i blød for, om der ikke kunne findes en måde, hvorpå ladningen kunne bjærges. Også butiksdrengen Jens Harpøth studsede over dette problem, så meget, at han en dag helt glemte sine pligter, indtil han blev vækket med en syngende lussing. I stedet for at hidse sig op over denne afstraffelse ubrød Jens Harpøth livligt "Saadan ska' æ krog vær! Saadan ska' æ krog vær!"⁵ Jens Harpøth havde stået og funderet over, om ikke den sunkne ladning kunne trækkes op ved hjælp af kroge, og i det øjeblik, lussingen ramte, var det gået op for ham, hvordan disse kroge skulle udformes. Man lyttede i byen til, hvad drengen havde at sige, og sådanne kroge blev fremstillet og brugt med stort held under bjærgningen.

Jens Harpøth beskrives som lærevillig og påpasselig i sin læretid, og morbroderen satte ham godt ind i forretningen. Fritiden blev brugt med at spille musik, og ved Harpøths død fandtes to klaverer og en bratsch blandt de efterladte ejendele. Efter velendt læretid fik han sin egen købmandsbutik i det, der i dag er Algade. Butikken udviklede sig til

en omfattende købmandsvirksomhed.⁶ Det ses fx af folkeoptællingen fra 1801, hvor Jens Harpøth optræder som Købmand på "Den Store Gade" nr. 7, og man kan se, at der på adressen bor yderlige fire personer spændende i alder fra 16 til 44, alle angivet som tjenestefolk.⁷ Jens Harpøth optræder igen i 1834, denne gang er adressen "Storegade" nr. 10, selvom der er tale om den samme bygning. På adressen boede da ud over Jens Harpøth seks personer i alderen fra 16 til 45.⁸ Bygningerne på hjørnet af Algade og Mellemgade, hvor Jens Harpøth havde sin købmandsbutik, blev senere erstattet med en større gård i to stokværk, hvor bl.a. Mølgaard's Tobaksfabrik senere fik til huse.

Jens Harpøths fremtoning

På trods af Jens Harpøths gode købmandsskab og, som tiden gik, betydelige rigdom, er det dog ikke det første, som huskes omkring ham. Det er historierne omkring hans

mærkelige påfund og anderledes måde at agere på i samfundet, der erindres.

En af de mest iøjenfaldende måder, Jens Harpøth skilte sig ud fra mængden på, og som træder tydeligst frem på de gengivelser der er af ham, var, at han altid gik med to stokke. Om benene fejlede noget særligt, skrives der ikke noget sted, tværtimod lader det til, at han ikke nødvendigvis havde brug for stokkene. Ved hans død, fremkom der en mulig grund til, at han gik med dem. Begge stokke var nemlig hule og indeholdt sværdklinger monteret på håndtagene. Med et tryk på en fjeder sprang klingerne frem fra sit skjul.⁹

Heller ikke i sit valg af klæder var Jens Harpøth, som folk var flest. Man kan vel sige, at han gjorde en ære i at skille sig ud fra mængden, når han kom spadserende gennem byen iklædt rød vest, hvide, strikkede underærmer, korte knæbenklæder og blå strømper,¹⁰ eller på sine ældre dage, hvor hans beklædning blev endnu mere anderledes end tidligere.¹¹ Her gik han klædt i en gammel lysegrøn

Ringkjøbing by ca. 1872, med markering af hjørnet, hvor Jens Harpøths købmandsgård lå.

kjole, langskødet vest, korte knæbenklæder og blå strømper.¹² Så man kan godt forstå, hvis folk drejede hovedet en ekstra gang, når de mødte ham på gaden, især hvis man ikke var fra egnen og kendte til ham.

En af de andre historier, der går igen vedrørende Jens Harpøths beklædning, er historien om, hvordan Jens Harpøth en dag kom ridende ind i byen fra sine marker klædt i skjorteærmer, bare ben, en trekantet hat på hovedet og en le i hånden.¹³ Han var i "sin lange magre skikkelse et livagtigt billede paa Døden".¹⁴ Det har nok kunnet sætte gang i byen!

Jens Harpøths Flyvefærd

Historien om Jens Harpøths flyvemaskine dukker ofte op og med forskellige variationer. Forfatteren Anders Thuborg har bl.a. nedskrevet sin udgave af historien i fortællingsamlingen "Dem vester fra" fra 1929.¹⁵ Det var nemlig sådan, at Jens Harpøth havde konstrueret sin egen flyvemaskine, som han selvfølgelig også selv skulle afprøve.¹⁶ Sådan et forsøg trak nysgerrige folk til, og selvom det ikke var noget Jens Harpøth havde opildnet til, så var det en ordentlig flok, der den dag betragtede Jens Harpøths forsøg på at flyve. På trods af at han ikke havde inviteret folk, havde Jens Harpøth alligevel indset, at folk nu nok ville komme og kigge på. Derfor havde han fået afspærret en bred bane midt på gårdspladsen med et reb og instrueret sine butiksvende i at jage alle væk, som kom indenfor det afspærrede område.¹⁷ Uheldigvis fungerede maskinen ikke efter hensigten, og Jens Harpøth endte i stedet med at styrte direkte ned i sin egen mødding, heldigvis uden at komme synderligt til skade.¹⁸ Mens han så sad der og kom til hæfterne, begyndte han at mumle for sig selv "Jens, du fejled' en Haahl",¹⁹ uheldet skyldtes altså en manglende hale på flyvemaskinen, og det gik op for ham, da han sad der i møddingen efter sit styrt. Selvom han havde løsningen parat, forlyder det dog aldrig, at han forsøgte sig med at flyve igen.

Jens Harpøth afbilledet på et pibehoved, historierne om originalen kom vidt omkring, og har åbenbart været så gode, at han skulle foreviges på pibehoveder.

Handel

Jens Harpøth var købmand, og derfor skete det også, at han måtte på længere ture i forbindelse med sine forretninger. Han havde derfor fået fremstillet en vogn, ja eller, det var vist nærmere bare en dyb kasse på hjul, hvor man kunne spænde et sejl henover, når det blev regn. Foran kunne man så spænde et trækdyr for og køre afsted som i en hvilken som helst anden vogn. Nede i kassen sad så Jens Harpøth i læ for vejret og kunne styre med tømme, der stak ud gennem to huller foran, mens han selv kunne kigge ud af kighuller i alle kassens sider, senere fandt han på at sætte glas i kighullerne, så det heller ikke kunne trække igennem.²⁰

Som den gnier, han nu nok var, ville han gerne gøre turen så billig som muligt, så han spændte en ko foran vognen, og så kunne han passende leve af koens mælk undervejs, mens den kunne spise af græsset i grøftkanten.²¹ Det var dog ikke altid lige let at rejse på denne måde. En dag, hvor han sad i vejkanten og malkede sin ko, blev den stukket af en bremse og rendte sin vej. Jens Harpøth måtte fortsætte til fods, indtil han havde fanget sit trækdyr igen.²² Samme vogn blev også brugt, når han skulle fra byen til sin gård, blot blev den i stedet trukket af en stud. Det skete, at én ville prøve at stoppe køretøjet, for det så jo ganske ud som om, det var førerløst, men så råbte Jens Harpøth inde fra vognen "lad du bare den gaa, den kender Vejen bedre end du, Farllil!"²³

Også hjemme i Ringkøbing var Jens Harpøth ret opfindsom. Det var nemlig sådan, at han på sine gamle dage ikke så godt kunne holde fødderne varme. Han havde dog observeret, hvordan det var varmere oppe under loftet, og derfor fik han fremstillet en stol, han kunne hejse op under loftet. På den måde sparede han både på brændet og kunne holde den værste kulde væk fra fødderne. Det kunne dog være noget af en forskrækkelse for nogle af kunderne i butikken, når de kom ind og hørte ham sige goddag uden at kunne se ham. Noget Jens Harpøth sikkert fandt meget underholdende, og det har da måske også kunnet lokke kunder i foretningen.²⁴

I selve handlen var Jens Harpøth efter sigende også en mærkværdig mand. Han yndede nemlig at trække i sit ældste og mest slidte tøj, når han skulle på marked, så folk, der ikke kendte ham, antog ham for at være fattig. Det viste sig da også engang, da han skulle på markedet i Holstebro for at købe stude, at det virkede lidt for godt. Han blev afvist af den første sælger, fordi han grundet Jens Harpøths slidte tøj var bange for, at de ikke kunne blive enige om en pris. Da det så gik op for sælgeren, at Jens Harpøth nok havde penge, fordi han både købte og betalte flere stude, ville han gerne handle, men denne gang var det Jens Harpøths tur til at være bange for, at de nok ikke kunne blive enige om en pris.²⁵

Et andet punkt, hvor Jens Harpøth skilte sig ud, var på hans manglende lyst til at prige om prisen på varerne. En dag, da en kunde var inde for at købe en gryde og fandt en som passede ham, forlangte Jens Harpøth tre daler for den. Manden bød 16 mark,²⁶ hvortil Jens Harpøth svarede, at den gryde skulle koste hans pris, og så kunne kunden ellers godt tage at sætte gryden igen. Manden indvilligede i at betale Jens Harpøths pris, men nu kunne han slet ikke købe gryden og kunne så ellers se at gå. Manden sendte efterfølgende en af sine ledsagere ind for at købe gryden i stedet. Han fik den besked, at der netop var en der havde budt ham 16 mark for den, så nu kunne han få den for 17. På trods af han ikke ville prutte med andre, formåede han dog nogle gange at prutte med sig selv om prisen, som da en karl kom ind og skulle have et par nye såler til sine støvler. Dem forlangte Jens Harpøth 24 skilling for, som karlen straks lagde på bordet. Det fik Jens Harpøth til at spørge, om karlen ikke pruttede om prisen? Nej det gjorde han ikke hos Jens Harpøth, svarede karlen, hvorefter Jens Harpøth så solgte ham sålerne for 22 skilling i stedet. Nogenlunde samme nummer udspillede sig, da sognefogeden i Velling skulle købe nogle tønder havre. Det kunne han godt. Prisen var to daler for tønden. Da sognefogeden forholdt sig tavs dertil bliver prisen sat ned til 10 mark.²⁷

Andre mærkværdigheder og påfund

En gang var Jens Harpøth blevet opmærksom på, at hans landejendom, Stagerhus, der lå lidt uden for byen²⁸ og som stod tom, blev brugt som nattely af omvandrende folk. Derfor lod han et hul grave i laden²⁹ og ovenpå hullet bygge en faldlem, så når man trådte på den, faldt man ned i hullet, og den lukkede sig så i, og man sad fanget. Mekanismen havde Harpøth selv fundet på.³⁰ Fælden kom dog aldrig i brug, for da den var færdigbygget, skulle han selvfølgelig selv prøve mekanismen, og han endte straks på bunden af hullet. Da han blev hjulpet ud igen udbrød han "Gud bevares, det er farligt dette her, en kan jo sætte Livet til ved det. Tag det væk og fyld Hullet op igen."³¹ Og sådan blev det. På den måde endte det med, at Jens Harpøth var den eneste, der gik i hans egen fælde.

Et af hans andre og mere spøjse påfund var om vinteren, hvor Jens Harpøth havde lagt mærke til, at hårsiden på en tørret hud gled ganske godt hen over sneen. Så en

vinter spændte han en hest for en tørret hud og placerede en halmknippe til at sidde på, og afsted gik det så. Turen fik dog hurtigt ende, da det lavede en masse spektakel, som skræmte både hans egen og de forbigående heste, og kørslen måtte stoppe. Inden da havde han dog allerede vakt en del opsig.³²

Jens Harpøth og Ringkøbing

Ud fra alle de fantastiske historier, der findes om Jens Harpøth, kommer han hurtigt til at ligne en tosse, men der var dog også en anden side af manden, en side, som ofte bliver glemt, når man går i gang med alle de gode fortællinger. Jens Harpøth var nemlig i sin samtid en vigtig borger i Ringkøbing by.

Fra 1801 kom der kongeligt reskript³³ om, at der igen skulle oprettes borgervæbninger pga. de voldelige begivenheder i forbindelse med Revolutionskrigene³⁴ og

Stagerhus Gård sydøst for Ringkøbing by. I dag strækker byen sig ud over dette område, og Markskellet 30 ligger ca. der, hvor Stagerhus Gård lå.

de efterfølgende Napoleonskrige,³⁵ i Danmark kendt som Englandskrigene. Dette betød, at borgervæbningen igen skulle oprettes i Ringkøbing. I købstæder som Ringkøbing, der lå tæt på havet, og som derfor var mere udsatte for at blive angrebet, skulle købstaden straks erhverve geværer. Med undtagelse af 20 geværer skænket af kongen var det Jens Harpøth i position som den første borgerkaptajn i byen, der måtte lægge ud for disse geværer. Rollen som borgerkaptajn satte han eftersigende meget ære i og gik op i med stor nidkærhed,³⁶ på trods af at han selv skulle lægge ud for meget af udstyret. Som Jens Harpøth selv skrev:

Ringkjøbing er nok ogsaa den eneste By i Riget, som i 3 Aar har haft Borger-Kompagni med alle Fornødenheder uden at en eneste Skilling endnu har været at faa dertil af Byens Kasse³⁷

Af fornødenheder var bl.a. en fane, der stadig hænger på Ringkøbing Museum, sammen med en tromme, hvor trommeslageren blev sendt til Ribe i lære, mens konen fik understøttelse. I 1806 fik Harpøth dog bevilliget 340 Rdl., som det fastsattes, var den sum, han havde til gode ved byen.³⁸ Borgerbevæbningen bestod i 1813 af to afdelinger; første afdeling der bestod af 57 borgere og anden afdeling af 44. Disse blev kommanderet af en Kaptajn, tre Lieutenanter og fem underofficerer.³⁹

Afslutning

Jens Harpørth var en mand med mange gode fortællinger om sig, og allerede i sin samtid blev han også kendt vidt og bredt. Sågar til Hertugdømmerne gik der historier om den mærkelige købmand fra Ringkøbing. I hans eftertid er historierne om ham stadigt erindret, som fx i Jul i Ringkøbing fra 1976, men også i Hardsyssels Aarbog. Der må altså være noget tidsløst ved denne form for originaler, der gør at de bliver husket lang tid efter de er gået bort.

At han var en original, kan der vist ikke herske megen tvivl om efter alle de historier, som omgiver ham, men

Jens Harpøths borger-væbningsuniform på Ringkøbing Museum.

samtidig var han også en vigtig del af det samfund, der omgav ham, og en vigtig karakter i Ringkøbings historie. Hvad det præcist er, der har spillet ind, så en original har kunnet indtage så ledende en rolle i byen er svært at sige. Det kan være, han ikke har været så original alligevel, måske var der ikke andre der ønskede at være borgerkaptajn, måske havde hans bror Søren Harpøth, der også var en ledende figur i byen, en finger med i spillet. At han var en velhavende købmand, der ejede både en købmandsgård inde i Ringkøbing samt en gård uden for byen, har gjort ham til en af de bedre stillede borgere i byen, hvilket også har spillet ind i, at han har kunnet være en ledende figur i byen, trods sin til tider mærkelige opførsel.

Nicki Daniel Jensen kan kontaktes på stud20102517@hum.au.dk

Noter

1. *Jul i Ringkøbing* 1976, s. 3ff.
2. P. Storgaard Pedersen: *Meddelelser om Slægten Harpøth*. Særtryk af Hardsyssels Aarbog 1913.
3. P.N. Frost: *Beskrivelse over Købstaden Ringkjøbing*, Optrykt efter originaludgaven 1817. Ringkøbing 1922, s. 59.
4. Storgaard Pedersen, s. 20.
5. Storgaard Pedersen, s. 20, l. 28-29.
6. Storgaard Pedersen, s. 20f.
7. Folketællingen 1801.
8. Folketællingen 1834.
9. Storgaard Pedersen, s. 34.
10. Storgaard Pedersen, s. 28.
11. Storgaard Pedersen, s. 32.
12. J.C. Oppenhagen. *Ringkøbings Amtstidende* 2. Maj 1844, s. 4.
13. Storgaard Pedersen, s. 34.
14. Oppehagen, s. 4.
15. Anders Thuborg: *Dem vester fra*. København 1929.
16. Storgaard Pedersen, s. 24.
17. Thuborg, s. 75.
18. Thuborg, s. 78.
19. Storgaard Pedersen, s. 24, l. 19-20.
20. Thuborg, s. 75f.
21. Oppenhagen, s. 4.
22. Storgaard Pedersen, s. 23.
23. Storgaard Pedersen, s. 23, l. 27-28.
24. Storgaard Pedersen, s. 24f.
25. Storgaard Pedersen, s. 32.
26. Omkring 1813-1873 var 1 rigsbankdaler = 6 rigsbankmark, de 3 daler som Harpøth forlangte var altså 18 mark.
27. Storgaard Pedersen, s. 32f.
28. Den lå ca. hvor man i Ringkøbing i dag finder Markskellet 30.
29. Storgaard Pedersen, s. 29.
30. Thuborg, s. 74.
31. Storgaard Pedersen, s. 29, l. 26-28.
32. Storgaard Pedersen, s. 23f.
33. Rammerne for korpset fulgte et fra regeringen udsendt reglement, der kan ses i sin fulde i: J.I. Bøgner: *Bidrag til Ringkjøbing Bys Historie. Udtog og Bearbejdelser af Ringkjøbing Raadstuearkiv*. Ringkjøbing 1942, s. 147-154.
34. Revolutionskrigene, 1792-1803, en betegnelse for en række europæiske krige hvor Danmark forsøgte at være neutral, men både England og Frankrig så det som en trussel, at man handlede med begge krigens parter. Førte til slaget på reden i 1801.
35. Napoleonskrigene 1804-1815, bestod af en række krige mellem Frankrig og deres allierede, og England og deres allierede. Både Revolutionskrigene og Napoleonskrigene betegnes under tiden i Danmark som Englandskrigene.
36. C. Lindberg Nielsen: *Ringkjøbing Købstads Historie*. Ringkjøbing 1969, s. 75f.
37. Bøgner, s. 155, l. 23-27.
38. Bøgner, s. 155.
39. Frost, s. 82.